

лектуалците стават каста или духовенство. . .“

При едно известно негово становище Грамши се позовава на боевата критика на Де Санктис: „Критиката на Де Санктис е критика от един период на културни битки, на контрасти между концепции на антагонистичния живот. Анализите на съдържанието, критиката на „структурата“ на произведенията, т. е. на логическата и историко-актуална последователност на множеството от художествено изобразени чувства, са свързани с тази културна битка: изглежда в това се състои дълбоката хуманност на Де Санктис, което прави този критик толкова симпатичен и днес. . . Литературната критика, присъща на философията и практиката, идва от Де Санктис, не от Кроче или от когото и да било друг (най-малко от Кардучи). Тя трябваше да слее борбата за нова култура, т. е. за нов хуманизъм, критиката на нравите, на чувствата и на концепциите за света с естетическата или чисто художествената критика. . .“

В заключителните си бележки върху Грамши Наталино Сапелю казва: „По концепцията си за една критика, която се включва с полемична и прогресивна функция в процеса на литературата и не остава никога на една чисто съзерцателна и абстрактно-обективна позиция, Грамши може да се сравни с Де Санктис или дори още по-добре, ако щете, с руските критици от около 1850 г.“

Според Карло Салинари, изтъкнат представител на марксистката критика в Италия, взел участие в дискусията по доклада на професор Н. Сапелю, „свеждането на изказванията на Грамши върху литературата до чиста литературна социология е една прибързана формула, която изисква най-малкото задълбочено осмисляне“. Друг участник в дискусията — Н. Стипчевич — намира, че Грамши отива по-далече от Кроче. Той освобождава отношението между форма и съдържание от спекулативната формулировка на Кроче и го поставя във връзка с динамиката на историята, възлага, с други думи, една съвсем различна функция на връзката, утвърждавайки, че съдържанието и формата освен естетическо значение имат също и историческо значение. Редица наблюдения на Грамши могат да бъдат смятани според Стипчевич — като теоретически новости в кръга на марксистката критика, понеже той воюва за признаване на една относителна автономия на изкуството (в най-добрата традиция на Маркс).

Сумирайки отговора си по бележките на своите опоненти върху доклада „Грамши и проблемите на литературата“, проф. Сапелю поставя акцента върху функцията на интелектуалците, ролята, която им приписва като носители, представители и творци на отношението между икономическата структура на действителността и надстройката, в този случай представлявана от художествените факти, отношение съвсем не меха-

нично, детерминистично, непосредствено, но винаги диалектическо и посредническо. Това ми изглежда — казва той — най-важният и показателен принос на Грамши по отношение на методологията.

Николай Дончев

„ИЗКУСТВО И ОТЧУЖДЕНИЕ“ от АТАНАС СТОЙКОВ

Изд. „Наука и изкуство“, 1970, 116 стр.

Въпросът за отчуждението се обсъжда много живо в съвременната философска, изкуствоведска, социологическа литература. Към него се обръщат романисти и поети, учени и публицисти; буржоазни философи, които открито стоят на антикомунистически позиции или пък други, които търсят път към истината и прогреса; и съвременните ревизионисти, и учените от социалистическите страни, отстояващи ясни марксистко-ленински позиции. В спора между представителите на социалистическата и буржоазната наука по въпросите за отчуждението дадоха принос и някои български учени и писатели.

Независимо от пътищата, по които се търсят смисълът и значението на отчуждението, винаги се изтъква, че понятието за него е анализирано в съвременен смисъл за първи път от Маркс в ранните му произведения, въпреки че преди него е употребявано и от други учени. В „Икономическо-философски ръкописи“ (1844) е дадено определение ясно, научно издържано и практически приложимо за различните области на знанието. Макар че тези факти са известни, в изследванията от български автори, които бяха посветени на отчуждението, нерядко се излагаха спорни и противоречиви становища, смесваха се различните предпоставки за появата на отчуждението, бяха изравнявани по значение отделни негови прояви в капиталистическото общество и при социализма, бяха отъждествявани обективираният, определяването с отчуждението. Достатъчно е да си спомним някои статии в сп. „Пламяк“ или изказвания във вестник „Литературен фронт“ (1966, 1967 г.). Особено популярно е смесването на етимологическото значение на думата със значението, което Маркс вложил в понятието „отчуждение“. Книгата на Атанас Стойков „Изкуство и отчуждение“ има значение на бърз и ясен отговор на основните въпроси, свързани с тълкуването и изучаването на отчуждението, неговия философски смисъл и проявите му в съвременното капиталистическо общество; значението му в изкуството днес. Адресирал книгата си до най-широк кръг читатели, авторът не се стреми да разреши въпросите цялостно, а повече — правилно да ги постави в техния философски, социологически и естетически

смысл. Книгата не е изчерпателно научно изследване нито по обема на материала, избран по-скоро конспективно, отколкото подробно, нито по тона и характера на изложението, което често излиза от спокойния академичен ритъм, за да се отдаде на директен публицистичен патос.

Романът на Жорж Перек „Вещите“ (преведен на български език) — неговата оригиналност, критична сила и правдивост, в същото време и голямата му популярност — служи като живо описание на някои прояви на отчуждението при капитализма. Още от самото начало авторът определя отчуждението като „един от най-парливите проблеми на нашето съвремие“. Наличието на отчуждение в капиталистическото общество не се е поставяло под съмнение. Атанас Стойков изтъква, че дискусиите се водят по въпросите на различните форми и степени на иззява, за природата на отчуждението, за определението му, за неговото преодоляване в социалистическото общество. Ето важните идеологически въпроси, които, разглеждани в общетеоретически и естетически план, съставят съдържанието на тази книга. Материалът е разделен в няколко глави, свързани логически една с друга. Същевременно всяка от тях е завършено изследване на един от тези въпроси: смисъла на понятието отчуждение, кратка историческа справка за понятието във философски аспект, марксисткото схващане за отчуждението. Атанас Стойков обръща внимание на това, че западните изследователи на проблемите за отчуждението влагат твърде различно съдържание в него и най-често съзнателно избягват да определят границите и обема му. Авторът подчертано се противопоставя на разширителните тълкувания и определения, преобладаващи в съвременната буржоазна философия и социология. В книгата са дадени примери за погрешни становища, като това на френския социолог Клод Льофор, който се опитва да ни убеди, че „отчуждението е присъщо на всяко общество, че се корени в самата природа на човека като човек“, независимо от икономическата и социално-политическите стадии на обществено развитие. Атанас Стойков възразява против такова антропологическо тълкуване на понятието отчуждение, защото смята, че това е един от пътищата, които водят до ненаучни изводи. Льофор твърди, че няма ключ за разгадаване на отчуждението, че то било явление, което иззявявало „вътрешно разкъсаната структура на обществото и може да се забележи във всички етапи и във всички сектори на действителността“. Атанас Стойков изтъква, че такива определения, неясни и лишени от конкретно-исторически анализ на обществените явления, са не само безперспективни и песимистични, но и абсолютно негодни да бъдат опора в научните изследвания. Авторът се противопоставя и на тълкувания като тези на американските социолози Дуайт Дийн и Жан

Хайда, въпреки че те се основават на специални анкети. Според Стойков те стигат до неверни изводи, защото „се стремят да охарактеризират едно преди всичко обществено явление, каквото е отчуждението, като предимно индивидуално явление и само откъм неговата чисто психологическа страна, от гледна точка на преживяванията и чувствата на отделната личност“. След като отхвърля възможността да се постигне вярно научно определение на смисъла и границите на понятието отчуждение въз основа на изследвания по свободно избрани (затова и неточни и противоречиви) психологически, емоционални, морално-етични признаци, авторът на „Изкуство и отчуждение“ предлага исторически да се проследи как се е появило в обществото явлениято отчуждение и понятието за него във философията. Като припомня накратко основното при различните тълкувания на отчуждението в домарксовата философия, Атанас Стойков изтъква това, което според него отговаря на действителната научна същност на понятието.

Историческият преглед в „Изкуство и отчуждение“ е кратък и без подробности (които вероятно биха били интересни), но за това пък е много целенасочен и е осмислен от енергичен авторов коментар. Така, разглеждайки схващането на Маркс за отчуждението, Стойков подчертава необходимостта да се разграничават опредметяване и обективизиране от отчуждение: „Опредметяването е най-обща и същевременно най-важна категория, която характеризира самата родова същност на човека. Всеки човек, доколкото произвежда, действа, дава материален израз на тази своя дейност, опредметява себе си, своите мисли, чувства, своята човешка същност. Това е свойствено за всяка обществено-икономическа формация. Но опредметяването не винаги се осъществява във формата на отчуждение, не винаги предполага отчуждението. С появата на разделеното на антагонистически класи общество — в началото робовладелското, сетне феодалното и накрая капиталистическото — се появява и отчуждението.“ В изложението на Стойков този извод се възприема като ясна и основна истина, той логично следва от приведените примери и от насоката на техния анализ. Цитирам и подчертавам тази ясно изявена позиция, защото смесването и отъждествяването на опредметяване, обективизиране и отчуждение се допуска често. Особено когато се разглежда природата на художествения образ. Често четем, че идеите на художника се отчуждават, вместо, че се обективират в определен художествен образ.

Атанас Стойков е решително против разширителните тълкувания на понятието отчуждение. Не всяко разкъсване на връзките, не всяко извъннормално човешко поведение или обществено явление е отчуждение в Марксовия смисъл на думата. Не от научен едантизъм се съгласяваме с това изискване

на автора, който настоява, че при едно „разширително тълкуване“ на понятието отчуждение се загубват каквито и да било негови повече или по-малко ясни очертания. Поради своята неяснота и неопределеност то не може да бъде опора в научните изследвания. Примерите, които Стойков привежда, красноречиво подкрепят мисълта му, че буржоазните философи и социолози, като разширяват прекомерно обема на понятието отчуждение, целят да охарактеризират едно обществено явление, възникнало на определен етап от историческото развитие на обществото като индивидуално, чисто психологическо явление, което има антропологически причини — корени се в самата човешка природа. Очевидно е, че оттук лесно се стига до „откритието“, че „Проблемата за отчуждението не е проблема на капиталистическото общество, въпреки че е негова съществена характеристика, понеже това общество може да съществува само като такова, отчуждено, а става първостепенна проблема на теорията и практиката на социализма.

Макар и малка по обем, книгата „Изкуство и отчуждение“ има значение заради

точността, с която поставя основните проблеми, свързани с отчуждението, заради яснотата на методологическата позиция, от която авторът подхожда към важните и дискусийни въпроси, за социалната и класова същност на отчуждението и за постепенното, но обективно и закономерно преодоляване на неговите прояви при социализма. В кратки очерци Стойков ни представя творчеството на Кафка, Бекет, Антониони и Жан-Пиер Мелвил, от гледна точка на актуалните „водоразделни“ идеологически въпроси за социалното положение на твореца при капитализма, за дехуманизацията на творчеството, за случаите, когато то се проявява като отчуждено. Развитието на съвременното западно изкуство предлага напълък и други интересни и характерни явления, като например политическия театър, дейността на оф-оф бродуейските трупи и др. Разглеждането на някои по-нови явления несъмнено би разширило и допълнило естетическата панорама и би я направило по-актуална, в съответствие с основния тон на книгата.

Красимира Попова